

יג. מורכבות יחסו של הרב צבי יהודה הכהן קוק לממשקי תורה ומדע

והיו עיניך רואות את מורידך (ישעיה ל, כ).
מצות עשה להידבק בחכמים, כדי ללמוד ממעשיהם,
לפיכך צריך אדם להשתדל [...] להתחבר להן בכל מיני חיבור
(רמב"ם, הלכות דעות ו, ג).

מסורת ברוכה מתקיימת במכללה זה כבר מספר שנים: נושא שנתי שעליו המכללה זורה אלומת אור ממוקדת תוך שהיא מבקשת לתת עליו את הדעת בחתכים שונים: ימי עיון, הרצאות אורח, סיורים, הקדשת "פינה" קבועה לנושא בדף "מאורות" השבועי ועוד. אף במסגרת הלימודים ההתמחותיים עצמה, כל התמחות משלבת את הנושא כנדבך בדיסציפלינה וכחלק אינטגרלי מההכשרה המקצועית. מיקוד מדגיש זה נעשה בשני הקמפוסים של המכללה – זה שברחובות וזה שבאלקנה, במגוון מכוני ההוראה הישיבתיים, הן ללומדי תואר ראשון הן ללומדי תואר שני הן לכלל מסגרות הלימוד. לשנת הלימודים תשע"ג נבחר הנושא "משנתו של הרב צבי יהודה", ובהתאם, הרצאת הפתיחה ביום היערכות סגל ההוראה, עם הזנקת שנת הלימודים, אף היא הוקדשה ברובה לכך, ולהלן עיקרי הדברים.¹

משנתו של רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק נידונה רבות בספרות התורנית ולא מעט בספרות המחקרית. עיקר העיסוק, התורני והמחקרי כאחד, התמקד במשנתו ההגותית והמנהיגותית, בדגש על מקומן של ארץ ישראל, של מדינת ישראל ושל רשויותיה בהשקפת עולמו, כמו גם בבחינת משנתו על אודות מגוון ענייני עם ותורה. לעומת זאת, לשאלת יחסו לממשקי תורה ומדע ולמתחים

1 ראו גם נ' גוטל, "המבדיל בין קודש לחול?", טללי אורות יב (תשס"ו), עמ' 275–297; הני"ל, "חזון מחקרי בצבת הדילמה החינוכית", שם יג (תשס"ז), עמ' 227–248; הני"ל, "ערכי שמיטה כמשנה חינוכית ציונית דתית", שם יד (תשס"ח), עמ' 205–219; הני"ל, "מורכבות יחס הרב לחברי קהילה שאינם מקפידים על קלה כחמורה", אורשת א (תש"ע), עמ' 343–352; הני"ל, "הנני שלחני" – תודעת השליחות כמחויבות ערכית-חינוכית-יישומית", שם ב (תשע"א), עמ' 201–217; הני"ל, "מחנכים באמונה", שם ג (תשע"ב), עמ' 203–223 ועוד – כולם כלולים בספר זה.

המתגלעים לא פעם ביניהם, כמעט שלא ניתנה הדעת.² כמי שדמותו מנחה לא מעט מאורחותינו, וכנושא שהוא מהותי למכללתנו, דומה שהעיסוק בכך מתבקש ואף נדרש. משהו מזה יידון אפוא להלן.³

ואלה תולדות⁴

הרצי"ה נולד בליל הסדר, ט"ו בניסן תרנ"א (1891), בעיירה זיימל (Zauml) שבמחוז קובנא שבליטא לאביו, רב העיירה, מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק ולאמו, הרבנית רייזא-רבקה בת הרב צבי יהודה רבינוביץ-תאומים, אחיו התאום של הרב אליהו דוד רבינוביץ-תאומים (האדר"ת). בשנת תרנ"ה (1895) עברה המשפחה לעיר בויסק (Bauska) שליד ריגה שבלטביה, לאחר שהראי"ה התמנה לרב העיר. שם למד תורה מפי אביו וכן מהרב ראובן גוטפריד, מרי בנימין מנשה לוי ומרי משה זיידל (שיוזכרו שוב להלן, ומשמעותיים לנידון דידן). לא למותר לציין, ודאי בזיקה לנושא הנידון כאן, כי בהנחיית הראי"ה למד הרצי"ה גם רוסית, בעזרת מורה פרטי.

בכ"ח באייר תרס"ד (1904), כחודש אחר הגיעו למצוות, הגיע הרצי"ה עם משפחתו ליפו, לאחר שהראי"ה נבחר לרבם של יפו והמושבות. העיסוקים הציבוריים, שהפריעו ללימוד התורה שלו, הביאו אותו לירושלים, תחילה לשיבת "תורת חיים" ולאחר מכן לשיבת "פורת יוסף". משגם זה לא עזר, הרי שבאדר תרע"ד (1914), אחר היוועצות ברב ד"ר ב"מ לוי, החליטו האב והבן, שהרצי"ה ייסע להלברשטט (Halberstadt) שבגרמניה. שם הוא השקיע את ראשו ורובו בלימוד תורה ובהרבצת תורה, כפי שנפרט ונדגיש להלן, אך גם הרחיב את השכלתו הכללית.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נעצר הרצי"ה על ידי משטרת גרמניה והוכנס למחנה מעצר בעיר המבורג. לאחר מאמצים רבים הוא שוחרר מהמעצר

2 משהו מזה ראו אצל הרב ש' אבניר, שיחות הרב צבי יהודה (2, תש"ס): אמונה ומדע, עמ' 8-1; הנ"ל, שם (15): אמונה, עמ' 11-13.

3 לא למותר לציין כי גם לשאלת משנתו ההלכתית כמעט שלא ניתנה הדעת, וראו לעניין זה נ' גוטל, "מהלכות הרצי"ה ומהליכותיו", צ' שינובר (עורך), ומתלמידי יותר מכולם, חמ"ד תשע"ג, עמ' 170-173; הנ"ל, "עיון הרצי"ה בהלכת ההגדה – אופיו, גדרו ודיניו של ימה נשתנה", הצופה, י"ד בניסן תשנ"ז (= שלמי שמחה, ירושלים תשע"ו, סימן כח); הנ"ל, "צורישדי ועמישדי – במשנתם ההלכתית-הגותית של הראי"ה והרצי"ה קוק זצ"ל", שם, כ"ט באב תשנ"ח ועוד.

4 ביוגרפיה: ראו ר' י"א קלונסקי ור' ח' שטיינר (עורכים), אור לנתיבותי, ירושלים תשמ"ט, עמ' רפה-רצו; ומתלמידי יותר מכולם (לעיל הערה 3), עמ' 23-50.

ושב להלברשטט, ובכסלו תרע"ה (1914) הותר לו לעזוב את גרמניה. הרצ"ה הצטרף להוריו ששהו בעיר סנט-גאלן (St. Gallen) שבשוויץ, ובמשך כשנתיים יכול היה להידבק באביו, שבתקופה זו היה יחסית פנוי יותר. לימים יאמר הרצ"ה שבתקופה זו "למדנו את כל התורה פעמיים!"

בשנת תרע"ו (1916) עבר הרצ"ה לעיר נוישאטל (Neuchate) שבשוויץ, שם למד גמרא, שולחן ערוך, ספרי אמונה ומוסר יסודיים וכן שחיטה. כמו כן למד מתמטיקה ברמה גבוהה, פילוסופיה, מדע וכן צרפתית בעזרת מורה יהודי. באותה עת לימד קבוצת צעירים גמרא, תנ"ך ועברית, והרצה בפני סטודנטים ובפני ארגונים ציוניים. בכסלו תרע"ח (1917) שב הרצ"ה לעיר סנט-גאלן. בה' בסיוון תרע"ט (1919) הגיע ללונדון, שבה שימש הראי"ה כרבה של קהילת "מחזיקי הדת".

בג' באלול תרע"ט (1919) הגיע הרצ"ה לירושלים עם הוריו, לאחר שהראי"ה הוזמן לשמש כרבה של ירושלים. בטבת תר"ף (1920) עבר לפתח תקווה, משום שהסיוע לאביו בעבודתו הציבורית ובהרחבת תנועת "דגל ירושלים" גזלו ממנו זמן רב ללא אפשרות להתמסר כראוי ללימוד תורה. הוא לימד שם בישיבה לצעירים ובבית המדרש למורים שליד תלמוד תורה "נצח ישראל" שבראשו עמד הרב ד"ר משה אורבך. באותה שנה ערך והוציא לאור את המהדורה הראשונה של הספר "אורות", שבו כינס מתוך מחברות אביו דברים שכתב הראי"ה על תחיית עם ישראל השב לארצו.

בג' באלול תר"ף (1920) יצא הרצ"ה לאירופה, על פי בקשת אביו, כדי להסביר באספה של "אגודת ישראל", שהייתה אמורה להתכנס בווינה, את מהותה ומטרותיה של תנועת "דגל ירושלים". הראי"ה ייפה את כוחו לדבר בשמו ולפעול להקמת סניפים לתנועה ברחבי אירופה. הרצ"ה פעל רבות, ועמל לצרף גדולי ישראל לתנועה ולעודד עלייה לארץ של יהודים יראי שמים. הופעותיו השאירו רושם עז, ובפגישותיו הרבות עם עשרות מגדולי הרבנים והאדמו"רים נוצרו קשרי ידידות חמים. בהמשך הגיע גם לווינה, לוורשה ועוד, נפגש עם עשרות אישים: עם אדמו"רי בית רוז'ין – האדמו"ר מצ'ורטקוב, האדמו"ר מהוסיאטין, האדמו"ר מבויאן והאדמו"ר מסדיגורא, עם הרב מאיר אריק, בעל "אמרי יושר" ומחשובי תלמידי החכמים של חסידות גור, עם החפץ חיים, עם האדמו"ר מגור, עם האדמו"ר מאוסטרובצה ועם האדמו"ר מראדזין.

הוא פעל למען תנועת "דגל ירושלים" ולמען גיוס כספים להקמת "הישיבה המרכזית העולמית" בירושלים.

בכ"ו בשבט תרפ"ב (1922), בעת שהותו בוורשה, נשא הרצי"ה לאישה את חוה-לאה בת הרב יהודה לייב הוטנר, מחשובי רבני ורשה. הוא שב לארץ בייג באייר. מרת חוה-לאה נפטרה ממחלה בז' בשבט תש"ד (1944). הרצי"ה חי מאז בגפו בדירה צנועה ברחוב עובדיה 30 בירושלים.

בקיץ תרפ"ג (1923), עם הקמת "הישיבה המרכזית העולמית" על ידי הראי"ה, נתמנה הרצי"ה למנהלה הרוחני. מדי פעם מילא את מקום גיסו, הרב שלום נתן רענן-קוק, בניהול העניינים הארגוניים של הישיבה. במשך כל השנים הקפיד למסור פעם בשבוע שיעור מעמיק בתנ"ך ובאמונה. בח' במרחשוון תרפ"ו (1925) הוסמך להוראה על ידי הרב יעקב משה חרל"פ. בסוף מרחשוון תרפ"ו (1925) יצא בשליחות אביו לאוסטריה, לפולין ולשוויץ, למען תנועת "דגל ירושלים" ולמען הישיבה. בתחילת חודש ניסן שב לארץ. בח' בכסלו תרפ"ו (1925) קיבל מאביו ייפוי כוח והרשאה לעסוק בכל ענייני הישיבה: "ידו כידי ופיו כפי ועשייתו כעשייתו". בייג בכסלו תרפ"ח (1927) קיבל מאביו כתב מינוי לשמש כבא-כוחו בכל ענייני הישיבה, בצד הרוחני ובצד הגשמי, כולל מינוי כמנהל הכספים של הישיבה. בכסלו תרצ"א (1930) יצא שוב לפולין בשליחות למען הישיבה.

בג' באלול תרצ"ה (1935) נפטר מרן הראי"ה קוק זצ"ל. במשך כעשרים שנה הסתגר הרצי"ה בביתו ובחדרו של אביו, וערך במסירות ובדייקנות רבה כתבי יד רבים שהותיר אחריו הראי"ה. בזכות עבודה זו והוצאת הספרים לאור, תורת הראי"ה הלכה והתפרסמה ברבים. בהערות ובמקורות הרבים שצירף לספרים התגלתה בקיאותו ולמדנותו הרבה והמוערכת.

במהלך כינונה של מדינת ישראל הביע הרצי"ה התנגדות נמרצת ל"תכנית החלוקה", השתתף במאבק היישוב להקמת המדינה, פרסם מאמרי עידוד וחיזוק ליישוב, ואף עודד את תלמידיו להצטרף למחתרות. כאשר המאבק בין ההגנה לאצ"ל גלש למעשי אלימות, פרסם את המאמר "את אחי אנכי מבקש", שבו קרא להישמר ממלחמת אחים ולשמור על אחדות המחנה. בייג בכסלו תש"ח (1947), ליל הכרזת האו"ם על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, לא יצא לחגוג עם העם ברחובות, אלא התבודד עם הרב י"מ חרל"פ בחדר הלימוד של אביו, ובעצב גדול הפטירו: "ואת ארצי חילקו", עד שהתעודדו: "מאת ה'".

היתה זאת היא נפלאות בעינינו". במלחמת השחרור קרא לתלמידי הישיבה להתגייס,⁵ והוא עצמו יצא יחד עם קבוצה מתלמידי הישיבה לבצר את שכונות ירושלים, בשעת הצורך אפילו בשבת. בליל יום העצמאות הראשון (תש"ט) יצא הרצי"ה עם תלמידיו לרקוד בכיכר ציון יחד עם ההמון החוגג את תקומת המדינה – התגשמות חזון הנביאים, "אתחלתא דגאולה".

בי"א בשבט תשי"א (1951) נפטרה אמו, הרבנית רייזא רבקה, "אם הישיבה". בז' בכסלו תשי"ב (1951) נפטר הרב יעקב משה חרל"פ, והרצי"ה התמנה לראשות הישיבה, תפקיד שבו שימש כשלושים שנה, עד יום מותו. גיסו, הרב שלום נתן רענן-קוק, סייע בעדו כר"מ בישיבה וכמנהלה.

הישיבה קיבלה תפנית והעצמה בשנת תשי"ד (1954) עם הגעת קבוצה גדולה ואיכותית של תלמידים. בשלהי שנת תשי"ד (1960) הונחה אבן פינה לבנייה החדש של הישיבה בשכונת קריית משה בירושלים. חנוכת הבית נערכה בשלהי שנת תשכ"ד (1964), ובתחילת שנת תשכ"ה (1964) עברה הישיבה למשכנה החדש.

בחגיגת ליל יום העצמאות בשנת תשכ"ז (1967), במהלך נאומו, הפתיע את כל הנוכחים כאשר זעק בהתרגשות: "איפה חברון שלנו – האנחנו שוכחים את זה? והיכן שכם שלנו [...] ויריחו שלנו [...] וכל עבר הירדן – שלנו הוא, כל רגב ורגב!". כעבור שלושה שבועות פרצה מלחמת ששת הימים, ובמהלכה כבש צה"ל את הערים האלה. בכ"ח באייר תשכ"ז (1967) זכה, יחד עם הרב דוד כהן ("הנזיר"), להימנות על האזרחים הראשונים שהגיעו לכותל המערבי.

בכ"ו באייר תשכ"ז (1967) ראה אור החלק הראשון של אסופת מאמרי הרצי"ה: לנתיבות ישראל.

לאחר מלחמת ששת הימים הרבה לפעול למען שלמות הארץ. בי"ד באלול תשכ"ז (1967) פרסם את הכרוז "לא תגורו", על איסור מסירת חלקים מארץ ישראל לגויים. הכרוז תורגם לאנגלית ולערבית, והופץ במאות אלפי עותקים. בעקבות ההתעוררות הגדולה שגרמה המלחמה בכל שדרות העם הלכה וגברה השפעת הרצי"ה בציבור הרחב, עד שנהיה לאחד ממנהיגי האומה הבולטים.

בי"ד באדר תשמ"ב (1982) נפטר הרצי"ה, בגיל 91. רבבות תלמידי חכמים ופשוטי עם, בני קיבוצים ועירוניים, דתיים ושאינם דתיים, צעירים ומבוגרים,

5 ראו להלן, סימן יח: "חופשה לבני ישיבותינו" או מצוות גיוסם: על איגרת הראי"ה קוק ופולמוס פרשנותה.

ליוו את מיטתו מיישיבת מרכז הרב לביתו ומשם לבית הרב ולהר הזיתים, זאת בעיצומו של פורים דפריזים, תחת גשם שוטף. הרצי"ה נקבר ליד אביו וסבו בחלקת הנביאים שבהר הזיתים נוכח הר הבית.

השכלתו הכללית של הרב צבי יהודה

באחת מאיגרותיו הראשונות, אותן שלימים מצאו לעצמן מקום באסופת "צמח צבי" (ירושלים תשנ"א, איגרת ד, עמ' ה-ו), ביטא הרצי"ה את השקפתו על אודות הפערים המלאכותיים והשגויים שבין "תורה" ובין "מדע":

ההבדל הנמוך בין "תורה ו"חכמה" ו"מדעים", שנקלט בעולם מפני שפלות הדורות בעוה"ר, ונקבע ונתקבל מן התולדות ההמוניות הבנליות שגברו, וגם ספרות שלמה נבנתה על יסוד השבוש הגדול הזה, וצריך היה להצדיק ולהוכיח כי אינן צוררות ה"תורה" וה"חכמה" ה"אמונה" וה"תבונה" אשה אל רעותה, וכיון שכל הדבר בשפלות יסודו, מובן שגם הצדקות והוכחות אלו היו בקטנות מוח וכהות לב.

לדידו אפוא, הצגת התחומים "תורה", "חכמה" ו"מדעים" כנבדלים מהותית ומכל שכן כסותרים זה לזה, אינה אלא "שיבוש גדול". בכך ממשיך הרצי"ה דברים דומים בתכלית שכתב אביו, הראי"ה (שמונה קבצים, קובץ א, אות תתק; אורות התחיה, טז):⁶

בכלל מביאים כל המדעים להכרה האלוקית ולאהבת האלוקים, אם כן הם כלולים בציווי של "שמע" ו"אהבת", שעל זה סובב "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ושננתם לבניך" [...] וכל חכמה באמת אור ד' היא, וההגדרה הברורה המבדלת בין התורה להחכמה הכללית היא שאלה גדולה.

הראי"ה אף כתב איגרת לרצי"ה, ובה כתב בלשון שאינה משתמעת לשני

פנים:

כל הלימודים שבעולם הנם מושרשים בעומק כח השכל והצדק הפנימי שבאדם, וכל הלימודים שבעולם הנם רק מוציאים אל הפועל את האצור בטבע הנפש העליונה של האדם [...] והדיעות שאובות מן החוץ נעשים בתור מכשירים רק כשמתגברת הידיעה והרגש העדין והקדוש [שאז היא] מתפשטת על כל הידיעות וההרגשות שאובות, לצחצחם, ולהביא על

6 וראו נ' גוטל, "המבדיל בין קודש לחול!" (לעיל הערה 1 – בספר זה, סימן ג).

ידם אורה וחיים לאחרים שלא פתחו כ"כ את ערכם הפנימי. ע"כ ריבוי השאיבה לפעמים מטשטש את כח הברק של ההכרה הצפונה בעצמות הנשמה. והבלשנות המביאה לעורר את החפץ לגמע מצדדים רבים דברים שאמרו אחרים, כשבאה בלא עתה תוכל להמעיט את הכח המקורי, ע"כ רק אחר חיזוק פנימי אדיר, טובה היא הבלשנות. ויוסף גמר ע' לשון אחר שהוסיף לו הקב"ה אות משמו, שנא' עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (סוטה). ובזה תשכיל את אשר רמזתי ותבין ג"כ איך להשתמש במושג המושכל הזה להנהגה מעשית. מובן הדבר שאין זה נוגע לידיעות המוכרחות לאדם מצד חיי החברה שהם בכל ד"א ואומנות, אבל אני מדבר על המדה הגבוהה לגדולי הדעה והפעולה (גנזי ראייה, ד, עמ' 106).

לדבריו, השכלה בסיסית של "ידיעות המוכרחות לאדם מצד חיי החברה" הן ודאי מחויבות, והן בכלל "דרך ארץ ואומנות" (גנזי ראייה, שם). אשר להשכלה גבוהה של לימודי חול, "מידה גבוהה" זו שראויה "לגדולי דעה ופעולה", הרי במידה שהיא נעשית על רקע מבוסס של לימודי קודש, "ידיעה ורגש עדין וקדוש" שאינם מטושטשים, הרי היא כלי מחזיק ברכה. זאת משום שבעומק העניין "כל הלימודים שבעולם הנם מושרשים בעומק כח השכל והצדק הפנימי שבאדם". יודגש כי הראייה מבהיר לבנו שאמירתו בנידון אינה מופשטת אלא מעשית: "בזה תשכיל [...] ותבין ג"כ איך להשתמש במושג המושכל הזה להנהגה מעשית".

הרציה"ה אכן נהג כך, ומעשית. ראשיתו של דבר כנראה כבר בילדותו, בעת שלמד בישיבה שייסד אביו ביפו. ישיבה זו פעלה בשנים תרס"ט–תרע"ה, ולצד לימודי הקודש שתפסו בה מטבע הדברים משקל עיקרי ומרכזי, למדו בה גם לימודי חול: מתמטיקה, גיאוגרפיה ושפות זרות – צרפתית, גרמנית ותורכית. המורה למתמטיקה היה ר' שם טוב גפן,⁷ ולא בכדי הוא מכנה במכתביו את הרציה"ה⁸ "תלמידי".

לימודים אלה המשיכו ביתר שאת ובמעבר להשכלה גבוהה עם הגעת הרציה"ה לחו"ל, לגרמניה ולשוויץ. רגליים לדבר כי בזמן שהותו בהלברשטט למד הרציה"ה

7 על ר' שם טוב גפן, ראו נ' גוטל, מכתבי ראייה, ירושלים תש"ס, עמ' נ, קה, 73.
8 כתב היד נמצא בארגון "אור האורות". ראו גם לוח ארץ הצבי, תרס"ט; י' רודיק, חיים של יצירה – ישיבת "מרכז הרב" לדורותיה: הגות, חינוך ומעש, ירושלים תשנ"ח, עמ' 52 (ואולם יוער כי האיגרת צוטטה שם כנראה באופן לא מדויק).

באוניברסיטה שם, אם כי לא היה רשום כתלמיד מן המניין. אשר לתקופת שוויץ, כאן כבר קיים תיעוד מפורש ממכתביו של הרצ"ה לאביו:

כ' אייר ע"ו [...] לקדם הדר"ק אאמו"ר עט"ר שליט"א:

כן אני ממשיך את למוד המו"נ [...] גם המשך קביעות של גירסת התבוננות תנ"ך לעצמי וחשבון, שאחרי גמרי בזה איזה סדר יסודי אחשוב להמשיך את הלמוד במדרגות העליונות של החשבון, המדידה והנדסה בעה"י. כן אני ממשיך לאט את הלמוד הצרפתי בסיוע הוראתו של ד"ר אשר והדבור המצוי בסביבה זו, שאני משתדל להשתמש לפעמים בהזדמנותו. ועם זה קריאה מסודרה של ספרים אשכנזיים מדעיים שונים, ממשיים ורוחניים, שיש בהן ענין ותועלת, בחיצוניות וגם בפנימיות. אמנם לא כ"כ בסדר קבוע ומכוון ע"פ איזו מטרה ידועה (צמח צבי, איגרת מב, עמ' קיא-קיב).

הרצ"ה לומד אפוא "חשבון", בשלב זה ברמה "ייסודית", תוך שהוא מעתד את עצמו "להמשיך את הלימוד במדרגות העליונות של החשבון, המדידה והנדסה". בד בבד הוא גם משפר את שליטתו בשפה הצרפתית. לצד אלה, הוא קובע עתים ("קריאה מסודרה") לקריאת ספרים מדעיים שונים בשפה הגרמנית הן בתחומים של מדעים ריאליים ("ממשיים") הן בתחומים של מדעים עיוניים ("רוחניים").

ושוב, כעבור כחודש וחצי, באיגרת נוספת שהוא מריץ לראי"ה:

[ד' תמוז ע"ו נוישאטיל]:

כן נמשכת לה לאטה קניית ידיעת הצרפתית בסיוע הד"ר אשר וגם הדבור של הסביבה. ובחשבון אוכל אולי אחרי איזה המשך זמן והשתלמות לעלות גם במדרגות למודיותיה הגבוהות. אוכל למצוא לזה פה סיועים מספיקים בכתב ובע"פ. מקריאת ספרים מדעיים אזכיר: כרך א' מכתבי קנט הקטנים, שבו הנחות והשערות שיטת הקוסמולוגיה ואסטרונומיה שלו עם רעיונות וגם רגשות נכבדים כלליים בענינים רוחניים ונבדלים השייכים לזה, ומאמר א' של לצרוס בעניני פסיכולוגית העמים [...] בעניני פסיכולוגיה והגיון אפנה אולי עוד לעסוק בקצת קביעות למודית (צמח צבי, איגרת מד, עמ' קטו).

אף כאן מוזכרות למידת הצרפתית והמתמטיקה עם שאיפה להתקדמות מואצת: "לעלות גם במדרגות למודיותיה הגבוהות". אשר לתחום העיוני-

"רוחני", מכתב זה מפרט במדויק במה דברים אמורים, מה הם התחומים ומה הם הספרים שבהם הוא מעיין ושאותם הוא לומד: פילוסופיה – ספריו של עמנואל קנט (1724–1804), מגדולי הפילוסופים בעת החדשה; פסיכולוגיה – ספריו של מוריץ לצרוס (1824–1903), מייסד תחום הדעת של פסיכולוגיה לאומית; ומוזכר גם "הגיון", כלומר תחום הלוגיקה.

ושוב, מספר חודשים יותר מאוחר:

"א כסלו ע"ז נוישאטיל: כן איזה רכוש ידיעה בצרפתית, קצת מעשית וקצת עיונית, נוסף לי, ואיזה עיונים וקריאות במחקרים האחרונים של מדע הנפש, היחידית והעמית. לקביעות הכנה מעשית ועיונית גמורה לאוניברסיטה (כהוספות הזכרותיהם והערותיהם של ידידנו היקרים ד"ר אשר ור' דוד כהן, הראשון ביחוד בהטעמותו את ההשתמשות בהזדמנות של זמן שהיתה הגלות והעכבה פה לתועלת, פרטית וגם כללית, והשני – ביחוד את הראוי לי בזה מצד עצמו לדעתו, לתועלת כללית ופרטית, ועם חשבו ע"ד השפעת וכח כקאמו"ר שליט"א, ובפרט בהזדמנות זמן זה) לא באתי, מלבד מצד מניעות השעה הכלליות (צמח צבי, איגרת נב, עמ' קלד).

שוב: צרפתית ופסיכולוגיה. איגרת זו גם מלמדת על לבטיו בשאלת הרישום הפורמלי לאוניברסיטה: ידידו צידדו בכך, אם כניצול הזדמנות וכאמצעי שיסייע בידיו בהמשך אם כמטרה לעצמה, להרחבת ידע והשכלה. הוא עצמו עדיין לא הכריע בדבר: "לקביעות הכנה מעשית ועיונית גמורה לאוניברסיטה – לא באתי".

יישום מסוים לצימאון זה להשכלה כללית בא לידי ביטוי באיגרת נוספת שהוא שולח לאביו ("וי אדר ע"ז"). באיגרת זו הוא מספר כי כאשר יוצאים עם התלמידים לטיול שאינו ארוך, הרי שהוא מצטייד בספר קודש ובספר חול: "אני לוקח אתי גמרא קטנה בלתי מכורכת ואיזה דבר מדעי קטן, ולומד וקורא מעט" (צמח צבי, איגרת נח, עמ' קמח).

כאמור, הרצי"ה עצמו התלבט בשאלת הרישום הפורמלי, כתלמיד מן המניין, לאוניברסיטה. עם זאת, הוא עצמו ממליץ בחום לידידו, רבי דוד כהן (מי שלימים ייודע כ"הנזיר הירושלמי") להשלים כדבעי את חוק לימודי האקדמיים:

ד"ש [...] וממר דוד כהן [...] אני יעצתיו לגמור מקודם את סדר למודו באוניברסיטה, מה שיסיע גם לסדור פנימי וקביעות ישרה ונכונה למצב-רוחו, ולא להפריע ולהפסיק ע"פ דחיפת התאווה הרוחנית עם צדדי הדמיון, הרגש המוסרי וההבנה, דרושי הסיוג והתקון הכרוכים אתה (צמח צבי, איגרת מג, עמ' קיג-קיד).

היינו, לצד לבטיו האישיים של הרצי"ה, בנוגע לעצמו, הרי בכל שנוגע ל"נזיר" עצתו החמה היא "לגמור מקודם את סדר למודו באוניברסיטה". לא למותר לתת את הדעת לא רק להמלצה זו אלא גם להנמקתה: לימודים אלה יסייעו "לסידור פנימי וקביעות ישרה", ודאי לאור "מצב רוחו" אותה שעה. הפסקת הלימודים, לעומת זאת, עלולה לנבוע ממה שנראה לכאורה כ"תאווה רוחנית" חיובית, אשר לאמתו של דבר אינה נובעת אלא מ"דמיון". כלומר, אחר ש"הנזיר" עצמו כבר נמצא בעיצומם של לימודים אקדמיים, נכון להשלימם, ולא מסיבות טכניות-פרקטיות גרידא, אלא מטעמים מהותיים-ערכיים.

עניינו של הרצי"ה בהשכלה כללית, התעניינותו האינטלקטואלית, ולא פחות מכך גם שאיפתו להבנת חברה ותרבות, באו לידי ביטוי מרתק באיגרת שהריץ לראי"ה עוד קודם לאותה תקופה, כבר באמצעה של שנת תרע"ד. באותה עת, כאמור לעיל, התכוון הרצי"ה להגיע לגרמניה. לשם כך היה עליו להגיע תחילה לאלכסנדריה שבמצרים, ומאותו נמל גדול להפליג ולחצות את הים התיכון עד לגרמניה. הרצי"ה הגיע אפוא לאלכסנדריה, ולאחר שכבר הגיע לשם ניצל כדבעי את שהותו להיחשפות היסטורית-תרבותית. עם השלמת ההפלגה והגעתו לגרמניה, להלברשטט,⁹ שלח הרצי"ה איגרת לראי"ה, ובה הוא מתאר בין השאר את הסיוּר:

ארהיב-עז לערוך עתה לפני הוד כקאאמו"ר שליט"א את ההרגשות וההרהורים, השאלות והספקות השונים אשר עלו בי במוצאותי גם בימי מסעי וגם בימי שבתי פה. ולאור דבריו הקדושים אצפה להאיר נתיבותי בארץ גרותי.

על הסדר [...]

באלכסנדריה בקרתי את מקומות החפירות העתיקות, בתי קברות עכו"ם של מלכי מצרים ו"אומא", הכוכים והחנוטים, שב"ה שאין בהם דין ולא שיעור טומאה, המערות והמחבואים, הבארות והתעלות העוברות על פני

⁹ "הלברשטט בגולה, נגמר ביום ב', כ"ה אדר תרע"ד".

הנילוס, המפליאים באופן בנינם וגודל הסלעים שהם חצובים מהם מראשי הרים עד עמקי תחתיות, בדרכי הנבוכה השונים של הבנינים בעצמם וביחוד של המדרגות המורידות למטה – כמאה ועשרים כמדומה – הסובבות בדרכן סביב סביב את אמצע הבנין עד לפני פתח תעלת מי היאור המגיעה שם. גם את האובליסקים והספינקסים המקוריים ראיתי במקומם וגם התבוננתי, כפי אפשרות השעה המצומצמת, בגנזי בית המוזיאום האלכסנדרוני, עתיקותיו ויקרותיו, אסופות כתבי הפאפירוס, העדיים והלבושים וכלי-השמוש העתיקים השונים, תכניות הקטקמבות, המטבעות העתיקות של ארצות ודורות הקדם למיניהן, ודיוקנאות מלכי מצרים ורומא וחכמי יון ומשורריה.

בדיוקנאות אלה, העשויות לנוי, הסתכלתי יפה, כתוס' שבת פ' שואל (קמט ע"א ד"ה ודיוקני) גבי שטרי הדיוטות, ולא עוד אלא דמסתבר לי לומר, לולא דמסתפינא, שגם מדת קדושה של ר' מנחם בן סימאי (עבודה זרה נ ע"א) לא שייכא רק בצורתא דזוזא, או שאר מטבעות כמו איסר ואיסתירא (וכן אולי באלו מטבעות פרנציות של עכשיו), שהצורות שעליהן הן צורות עכו"ם אלא שלא נעשו ביחוד לשם עכו"ם, אבל לא בצורות אחרות שאין להן שום ענין לצורות עכו"ם, ואנדרטאות של מלכים, שכמדומה יש בהן ג"כ מלתא דעכו"ם ממש, שהיו עושין עצמם אלוה [...]. וחוף מכל זה יש בהם, כמדומה, גם קצת פחיסות צורה. אמנם בצורות המטבעות מיעטתי להסתכל כנ"ל, ויותר מזה בתועבות שקוצי האלילים עצמן, אשר אמנם גם בהם נתבטלו כמדומה בפחיסה ואולי גם בבטול של בזיון, רק אולי מבזים אלו לא היו יודעים בטיב עכו"ם ומשמשיה, וביחוד ובעקר בתועבת שקוף העפיש (שניתני לבזיון מאל"ף לעיי"ן ומסמ"ך לשי"ן) הגדול, שהוא שלם ומלא בצורתו הגדולה והגבוהה ונראה כמו חדש, וכמדומה שבאמת רק ראיתיו ולא הסתכלתי בו. מתוך דברי מורה-דרכי, האיש ההמוני המחוסר כל ריח תורה כנראה, שתארהו לפני בשם "העגלי", נתעוררתי להכיר בו באמת את תמורת-כבודנו בשור אוכל עשב ע"י הערב רב שעלה אתנו ממצרים, ואיני זוכר כעת את הספרים אשר העירו בהם על זה (צמח צבי, איגרת יט, עמ' נד-נה).

הרצי"ה ערך אם כן סיור¹⁰ ממושך ומעמיק במוזיאון המקומי, בחפירות ארכיאולוגיות, קטקומבות וכנראה גם בפירמידות. הוא בוחן בעיון רב ("ראיתי [...] וגם התבוננתי") בחנוטים ובספינקסים, באובליסקים ובפפירוסים, בפריטי לבוש ובתכשיטים קדומים, במטבעות ובפסלי דיוקנאות מצריים, רומיים ויווניים. הוא לא מהסס לבטא התפעלות: "מפליאים באופן בנינם וגודל הסלעים שהם חצובים מהם". הביקור עצמו, כמו גם הממצאים, אף מעוררים אצלו תובנות פרשניות (השערת זיהוי "שיקוץ העפיש" [האפיס]¹¹ עם "העגלי") ושאלות הלכתיות (התבוננות בדיוקנאות ובאנדרטאות וגדרי ביטולף)¹², אשר עליהן הוא מבקש את התייחסות הראי"ה, ולימים אכן גם קיבל אותה בפרוטרוט.¹³

דומה כי באמור מעלה יש לשקף את ההיבט הביוגרפי של הרצי"ה כמי שלא טמן ידו בצלחת בכל הקשור למדע אוניברסלי; ממש להפך. ידיו רב לו במדעי הטבע, במדעי החברה וכמובן גם במדעי הרוח, והוא משקיע לא מעט משאבי זמן

10 דוגמה נוספת לעריכת הרצי"ה סיורי טבע, בחינת "מה רבו מעשיך ד' ", במקום אחר ובהקשר אחר, באה לידי ביטוי למשל באיגרת מ"תקופת שוויץ": "על ההרים הגדולים והאדירים, המפורסמים, שעברנו עליהם, ברכתי עושה מעי"ב [מעשה בראשית] כדין הפסוק בשו"ע [...] אמנם על אשדות המים עם פסגות ובנייני הסלעים הנפלאים לא ברכתי ברכה שלמה [...] על הררי הקרח הלכנו עם מנהיג מיוחד ובוהירות ומתינות כמובן" (צמח צבי, איגרת סב, עמ' קנד). והשוו מאמרו "כמתוקנים שבהם", לנתיבות ישראל ב, עמ' קפז–קפח: הבעת הסתייגות מיציאה לנופש לשוויץ, זאת לצד הוקרת פועלו של "עם שוויציה" במהלך מלחמת העולם השנייה, ואף קריאה לאימוץ כמה מסדרי המתוקנים. וראו לעיל על טיוליו עם תלמידיו. כן ראו, נ' גוטל, "טיול ארצישראלי: בחינה הלכתית", לעיל, סימן ב.

11 אפיס: אל הפוריות המקודש במצרים העתיקה, שדמותו פר. בבית הקברות של העיר מוף שבמצרים העתיקה נמצא אתר קבורה תת-קרקעי לפרים, שבו עשרות פרים חנוטים בארונות אבן. פסל אפיס נמצא במוזיאון הלובר, צרפת. חוקרים אכן רואים בפולחן זה השראה לעגל הזהב; וראו ח"מ גבריהו, "תועבות מצרים", מחניים כח (תשט"ז), עמ' 57–60.

12 אגב גררא, בשלהי אותה איגרת (צמח צבי, שם, עמ' נט), העיר הרצי"ה ששאלה דומה הזדמנה לו גם בגרמניה, בהלברשטט, אם כי משתמע שבמקרה זה הרצי"ה לא ראה את הפסל שעליו מדובר במו עיניו אלא נחשף אליו מפי השמועה: "הספק בהלכות עכו"ם, שהזכרתי מאלכסנדריא, נזדמן לי שוב כאן [=הלברשטט]. יש כאן מחוץ לעיר עבודה-זרה של הגרמנים המיוחסים טהורי-הגזע מדורות הקודמים [...] פסל-אדם החצוב בשן-סלע שבהר גדול. והוא שלם, כפי שספרו לי, ולא נפחת כלל, ואפשר שאין כאן כל ביטול. וגם לענין ברכה על עקירת ע"ז מהמקום הזה, אם שייכא בזה".

13 אגרות הראי"ה, ב, איגרת תרפא.

ועניין ברכישת השכלה זו. עם זאת, דבר שבעובדה הוא, שעיקרה של מתודת הלמידה היא אוטוידקטית.

הוקרת הרב צבי יהודה את מוריו הרבנים-דוקטורים

פן נוסף, חשוב לא פחות, המשקף את עמדתו של הרצי"ה בנוגע לממשקי תורה ומדע, בא לידי ביטוי בהספדיו על שניים ממוריו הדגולים שאותם העריך ביותר, מורים שהיו אנשי "תורה וחכמה". הרב ד"ר בנימין מנשה לוי (י"ז באייר תרל"ט – ח' בניסן תש"ד, 1879–1944) נודע לימים כחוקר תלמודי מוערך, כמהדיר איגרת רב שרירא גאון וכעורך סדרת הספרים החשובה "אוצר הגאונים" – אסופת פרשנות הגאונים לספרות התלמודית. לוי נמנה על תלמידיו הראשונים והחשובים של הראי"ה,¹⁴ והאיגרות אליו הן מן המשמעותיות שיצאו מתחת ידי הראי"ה. לוי למד בין השאר בבית המדרש לרבנים בברלין, ואת השכלתו והסמכתו האקדמית השלים באוניברסיטת ברן. הוא ניהל את תלמודי התורה של רשת "נצח ישראל" בערים פתח תקווה, ראשון לציון, רחובות ועוד, וכן ניהל בית ספר לבנות בירושלים. הוא הקים גם בית מדרש למורים. אשר לרצי"ה, קשריהם האישיים החלו בעקבות מינויו של הרד"ר ב"מ לוי על ידי הראי"ה כמורה לרצי"ה בצעירותו, והמשיכו והעמיקו בשל היותו כרוך ביותר אחר הראי"ה.

הרצי"ה הספידו אחר מותו, ואת ההספד כלל בספרו לנתיבות ישראל. אחד ההיבטים המודגשים והבולטים באותו הספד הוא הוקרתו העמוקה של הרצי"ה את הרד"ר ב"מ לוי דווקא ובייחוד על שידע לא רק להיכנס לאקדמיה אלא גם לעשות בה באותן שנים את שהיה נדרש – חינוכית – לעשות, ובעיקר על יציאתו ממנה בשלום:

ביסוסו הפנימי בפגישתו עם מרן אבא הרב זצ"ל [...] לימדני אז בגמרא פרק יציאות השבת [...] בעברו מברלין לאוניברסיטת בירן אשר בשווייץ התחיל מופיע כאיש-חיל המרבה ומקבץ פעלים לתורה, בין הנוער היהודי [...] המתלמד שם ובולע מפי "חכמי הגויים" את מדע הסלף של "בקורת המקרא", הוא מחזיק עמדה של הגנה והתקפה כלפי תורת כסל רשע זו (מוקיע לדוגמא [...]) [...] מוציא [...] חוברות "תחכמוני", מאסף מדעי וספרותי ומפרסם בהן שני מחקרים במדע כתבי הקודש ויציבות

14 ראו מכותבי ראייה (לעיל הערה 6), עמ' נב, סג, פה, קכ, 127–128.

מסורתם על פי יסודות רז"ל [...] הוא מפרסם בספר השנה הפראנקפורטי את המבוא להוצאה החדשה של איגרת רב שרירא גאון [...] בצאתו בשלום מהאוניברסיטה הוא מודיע למרן אבא הרב זצ"ל כי "יצא שלם בתורתו וביראתו" ("אוצר הגאונים", לנתיבות ישראל, ב, עמ' יח-כא, אחר "פטירתו של מוהרב"מ ד"ר לוין זצ"ל נצב"ה").

הרצ"ה רואה אם כן ברב ד"ר ב"מ לוין דמות מופתית למיצוי נכון של תורה ומדע. על אדני תורה הכתובה ומסורה שאותן רכש לוין בעולם הישיבות ובעולם הרבני, השכיל והצליח להתמודד חזיתית ואקדמית עם ביקורת המקרא; לסייע לסטודנטים יהודיים להתמודד עם סוגיות מדעיות מאתגרות; לתרום תרומה תורנית-מדעית חשובה; לייסד כתב עת שעניינו תחומים אלה, ועל כל אלה, לצאת "שלם בתורתו ויראתו".

ממש מעין זה נהג הרצ"ה גם בכל הנוגע לרב ד"ר משה זיידל (ז' באדר א' תרמ"ו – כ"ה בכסלו תשל"א, 1886–1970), עמיתו של רד"ר ב"מ לוין. גם הוא למד בבית המדרש לרבנים בברלין ובאוניברסיטת ברן, התמחה בחקר התנ"ך ובהוראתו, ולימים היה מראשי המדברים בתחום, כולל שותפות פעילה במפעל "דעת מקרא". כעמיתו, גם הוא עסק בחינוך, ובעיקר ניהל שנים רבות את סמינר "מזרחי" להכשרת מורות. אף הוא נמנה על ראשוני תלמידיו המקורבים של הרב קוק, והאיגרות אליו גם הן מהחשובות והמשמעותיות.¹⁵ אשר לקשרים עם הרצ"ה, הרי שההסתופפות בצלו של הרב קוק הביאה להזנתו את הרצ"ה בהיבטים לימודיים שונים, בראש ובראשונה – תנ"ך.

אף אותו הספיד הרצ"ה, ואף הספד זה נכלל באסופת המאמרים שבקובץ לנתיבות ישראל:

הפגישה, וההתוודעות וההתקשרות עם אאמו"ר הרב זצ"ל [...] הדריכני בתפיסת מקרא ובהתבוננות מעשי ד' בבנין עולמו [...] מתוך אותה היסודיות של תורת ד' ויראתו, אשר נצטרפו ואח"כ כל אותם השכלולים המדעיים, גם החיצוניים, התרחבה והתפתחה גם הפעילות המדעית הפנימית המרובה והעניפה ("חמודה של תורה", לנתיבות ישראל, ב, עמ' סב-סג, אחר פטירת "מו"ר ר' משה ד"ר זיידל זצ"ל").

פעילותו המדעית של זיידל מודגשת אם כן בהספד, פעילות שנעשית בייחוד בתחום מורכב לשלמי-אמוני-ישראל: תנ"ך. עם זאת, ודווקא לגבי תחום טעון

15 ראו מכותבי ראייה (לעיל הערה 6), עמ' נב, סג, קיג, 102.

זה, הדריך זיידל את הרצי"ה כיצד נכון ללמוד וללמד תנ"ך: "תפיסת מקרא והתבוננות מעשי ד' בבניין עולמו [...] מתוך אותה היסודיות של תורת ד' ויראתו". למצער לגבי זיידל, רכישת הידע האקדמי הועילה, כך ש"השכלולים המדעיים, גם החיצוניים", שאינם בהכרח על טהרת הקודש כמובן, הצטרפו וסייעו לפרשנות תורנית מיטבית.

דעת הרב צבי יהודה על לימוד בדרך "מדעית"

מבחן נוסף ליחסו של הרצי"ה לממשקי תורה ומדע בא לידי ביטוי בהנחייתו את לומדי כתבי הראי"ה כיצד נכון וכיצד לא נכון ללומדם. החלופות שהועמדו כנראה לבחינה היו: מתודה השוואתית, "מדעית", המבקשת תדיר לעמת את כתבי הראי"ה עם כתבים מקבילים, זאת לעומת מתודה "ישיבתית" המבקשת להאיר את דברי הראי"ה רק מתוך דבריו שלו עצמו. דעת הרצי"ה בנידון ברורה וחד-משמעית בצידודה בדרך ה"ישיבתית" ובשלילתה, ככלל, את הדרך "המדעית"¹⁶.

ג. הקבלות והשוואות בין ענינים והלשונות הנאמרים והנלמדים כאן לבין ענינים ולשונות של דברי מדע, ספרות ושירה של חול, גם להתאמה וגם להתנגדות שביניהם, הן של גוים והן של אנשים מישראל, יש לצמצם בהם ולהעמיד את הפחות שבשעורים. כניסה של חולין – ואין צריך לאמר של פסולין וטמאין [...] ואפילו בהזכרת שם ורמיזה בעלמא, בעזרת-הכהונה¹⁷ הזאת של חכמת הקודש [...] יש בה סכנה [...] גם בזה חל אותו הכלל הגדול של חז"ל: באותה מדה נכונה, שהקבלות והשוואות אלו באות לצורך ישיר של הבנת דברי קדשנו אלה בעצמם [...] והן נמשכות כאילו מתוך גופם של הדברים, הרי המצוה לשמוע דברי חכמים, להקשיבם ולהסבירם, היא מגינה [...] גם על אותם הדברים האחרים המצטרפים אליה, מעלה אותם ומכשירה את שייכותם האמתית פנימה. אמנם יש ויש שאין המדה הזאת, של צורך עצמי ישיר זה ביחס החול והקודש, החוץ והפנים, נתנה להקבע בדיוק מבורר, והרי היא בבחינת דבר-המסור-ללב, שעליו נאמר "ויראתו".

16 "קוים לחוג הראיה – לדרכי העיון במשנת אאמו"ר הרב זצ"ל", לנתיבות ישראל, ב, עמ' קמב-קמג.

17 רמיזה ל"חצר" מטאפורית של כתבי "הכהן" – הראי"ה, ובמקביל לשם שאותו העניק הרצי"ה לאחד מחיבורי השו"ת של הראי"ה: "עזרת כהן".

ההנחיה הגורפת שוללת אם כן את הדרך ההשוואתית, רואה אותה מיותרת במקרה הטוב ופסולה במקרה הרע. זאת גם כאשר מדובר בהשוואה לכתבי גדולי ישראל, ומכל שכן ביחס לכתבי חכמי אומות העולם. רק זעיר פה זעיר שם, במידה ובמשורה ולפי צורך ממשי, יש מקום מסוים לצרף גם מתודה זו, וכולי האי ואולי.¹⁸

לכאורה ניתן היה להסיק מהאמור שהרצי"ה התנער, למצער בכל הנוגע ללמידת כתבי הראי"ה, ממתודה מדעית. ואולם לאמתו של דבר דומה כי לא כן הדבר. הכריכה שתוארה לעיל, של "השוואתיות" ו"מדעיות", מחד גיסא, ושל עיון מקומי ו"ישיבתיות", מאידך גיסא, אין לה, אליבא דאמת, על מה שתסמוך. העולם המדעי, ודאי של העת החדשה, מכיר ומוקיר לא רק מתודה של עיון השוואתי, אלא גם מתודה של עיון מקומי, ורואה בו כלי מחזיק ברכה, לא פחות מאימוצו של עולם הישיבות גם את הדגם ההשוואתי ולא רק את העיון המקומי. כיום, אלה ואלה מכירים ומפעילים את שני הדגמים, גם אם במידה שונה ולעתים בכתובים שונים. מכאן, שגם לגבי הרצי"ה אין לראות בהנחייתו את חוג הראי"ה עניין לשלילת מדעיות, אלא לכל היותר עניין לדרך למידה נכונה וראויה יותר, לדידו, את כתבי הראי"ה, וזאת לאור ראייתו כתבים אלה כ"מדברים בעד עצמם".

אגב כך נכון להוסיף כי הרצי"ה ראה את עצמו מופקד על העמדת דברים מדעיים-תורניים כהווייתם, בהחלט לא רק בנוגע לכתבי הראי"ה. לא פעם יצא הרצי"ה חוצץ נגד פרשנויות מדעיות כאלה ואחרות של כתבי קודש. דוגמה לדבר:

ב"סיני" [...] נתפרסמו הערותיהם של צבי קארל לספרי במדבר ושל ש. קרויס לסידור רב סעדיה גאון, שהן נוגעות בדברי תורה שבעל-פה ונתיבות מסרתה ומחייבות הן הגבה לשם העמדת דברי התורה על אמתתם ("לאמתתם של דברי תורה!"), לנתיבות ישראל, ב, עמ' קצד—(רא).

18 במידה לא מבוטלת ניתן לומר שגישה לימודית זו מאפיינת היטב את הרצי"ה, כשם שהיא מאפיינת ממש בהיפוכה את עמיתו, הרב "הנזיר". מן המפורסמות ש"הנזיר", לא זו בלבד שעסק רבות מאוד באותן השוואות, אלא שעיקר לימודו והוראתו את כתבי הראי"ה נעשה על רקע אותן השוואות.

ובמקרה אחר :

במאמר [...] של [...] נהג בעל המאמר הזה כמנהגם הרגיל של אנשי "בקורת המקרא" [...] ושוב אותו מנהג של אנשי "המדע" ההם ("לתקון מעוות", לנתיבות ישראל שם, עמ' קפ-קפא).

ועוד¹⁹ על זו הדרך. דווקא משום שכתב העת התורני-מחקרי "סיני" היה יקר בעיניו, בוודאי משום שנגיעה-פגיעה בכתבי קודש זעזעה אותו ביותר, ושבעתיים כאשר היא נעשית בשם המדע, לא יכול היה הרצי"ה להבליג על מעשים שכאלה, וכאמור יצא חוצץ.

בהקשר זה חשוב, אולי אף הכרחי, לציין ולהדגיש ככלל את הגדרת הרצי"ה ל"לימוד מדעי". בתשובה לשאלה שהוא כנראה נשאל: מהי "הגישה המדעית למקורות ישראל", ומה יחסה של היהדות אליה, משיב הרצי"ה בשני רבדים: רובד מהותי-עקרוני, לעומת רובד מעשי-תכליתי:

גישה מדעית למקורות ישראל הרי היא הגישה הקבועה והרגילה שבה אנו משתמשים, שכן מדע פירושו לדעת, בבחינת "וידעת את ד' אלהיך" ואנו הרי מעוניינים לדעת ולהבין את מקורות ישראל. כלום נגשים אנו אליהם שלא במגמה לדעתם? אולם במה דברים אמורים, בשעה שאנו מפרשים את המושג מדע כפשוטו, כשם שהמושג הוא במהותו. מדע – פירושו של דבר לדעת. אולם דא עקא שכיום מרבים להשתמש במלה מדע כבמלה בעלת שתי משמעויות, לא רק משמעות של ידיעה בלבד, אלא אף משמעות של אמצעי הידיעה, כיצד לדעת. בהשתמשנו במושג מדע מתכוונים אנו, לצערנו, למתודיקה ולשיטה מסוימת שבה משתמשים מספר רב של מלומדים כדי לדעת, כדי לרדת לעומקו של ענין. ה"מדע" במרכאות, היא שיטה פסולה לחלוטין בגישה למקורות ישראל, לתנ"ך, לתלמוד ולאגדה, פסולה מחמת השיטה שבה. אילו היינו שואפים לידע במובן המלא לידע תוך התעמקות, תוך נקודת מוצא שלפנינו תורת אמת, אמת ממש, אמת שאינה ניתנת לערעור, אמת משמים ולא פי בני אדם, וכל מטרתנו היתה לגלות את האמת, להבין את האמת, תוך היותנו

19 כדוגמת מאמריו "לזהירות בדברי חכמים", לנתיבות ישראל, שם, עמ' קפב-קפג; "על 'הדבור במשה' ועל בעית תכליתו", שם, עמ' קפג-קפו; "לקיים דברי חכמים", שם, עמ' קפז-קפו; "ליחס הנגלה והנסתר ביהדות", שם, עמ' קצג-קצד ועוד.

מאמינים ומשוכנעים שאמת לפנינו שלעת עתה היא נסתרת מעינינו, אז היתה שאיפתנו חיובית וכנה.

בשאיפה זו חובה עלינו להתעסק בכל השטחים [...] אולם השלילה שבגישה המדעית הנהוגה כיום היא שהשרש שלה פסול. הגישה אינה יודעת כיצד יש להתייחס לכתבי הקודש. היא שכחה את היסוד הראשון שבאמונה, שדברי תורה משמים הם. הגישה אינה מבדילה בין כתבי שמים לכתבי בני אדם, ויחסה לשניהם שווה הוא. מאחר וכן, כל רעיון הנראה לה כבלתי מובן, פסול הוא, לפי שהכל נמדד בקנה מדה אנושי.

לפיכך עלינו לידע כיצד יש לגשת, והגישה היא המחייבת את הטפול לאחר מכן. אנו נגשים למקורות ישראל כאל מקורות שנתנו משמים [...] וכל מגמתנו היא לגלותה, לגלותה ולא ליצור אותה, ולשם גילוייה הרי משתמשים אנו בכל האמצעים העומדים לרשותנו. ככל שנרבה לחקור, נרבה לחטט, כן ייטב, משום שע"י כן נבין יותר ("הגישה המדעית למקורות ישראל", לנתיבות ישראל, ב, עמ' רמב-רמג).

לשון אחר: מדובר בשאלה של שפה. כל עוד עסקינן בשפה "בטהרתה" הרי ששורש המונח "מדע" עניינו ידע, ומכאן שחתיירה למדע משמעה חתיירה לדיעה, ולכך ודאי שותף האדם הדתי המצווה ב"יודעת היום והשבות אל לבבך". ואולם, אם איננו עוסקים אלא בשפה המדוברת, השפה שהתהוותה, הרי שהמשמעות הניתנת היום ל"מדע" שונה בתכלית. במשמעות העכשווית, למתודה, לדרך, לאמצעי, יש משקל מהותי. משעה שזה העניין, הרי שנקודת המוצא משמעותית מאוד. אם נקודת המוצא היא "שלפנינו תורת אמת [...] אמת משמים", והמטרה היא להכיר ולהבין את אותה אמת, הרי שהמחקר המדעי משובח, רצוי ואף מצווה. ברם, אם נקודת המוצא הבסיסית "אינה מבדילה בין כתבי שמים לכתבי בני אדם ויחסה לשניהם שווה", אזי כשל עוזר ונפל עזור, והמדע פגום ופסול מעיקרו. "לפיכך עלינו לידע כיצד יש לגשת, והגישה היא המחייבת את הטפול לאחר מכן".

דומה כי בשורה התחתונה, ברוב-ככל המקרים הרצוי"ה ישלול את העיסוק המדעי הרווח היום בכל הנוגע למדעי היהדות, לכתבי הקודש. אם נקודת המוצא האקדמית גורסת חופש מוחלט של המחקר ושלילת כל הנחות מוקדמות, הרי שהדבר אינו עולה בקנה אחד עם הנחת היסוד הדתית המוקדמת הגורסת "תורה

מן השמים" ומעמד של קדושה לכתבי הקודש.²⁰ נכון שהרצי"ה אינו שולל את עצם העיסוק המדעי, המחקרי, גם כאשר הנושא הנחקר הוא כתבי הקודש. אדרבה, להפך: הוא מצביע על המעמד הדתי, המצוותי, של המחקר: קיום חובת "וידעת היום", אולם מכלל צידוד עקרוני-תיאורטי זה לכלל יישומו המעשי הדרך רחוקה מאוד ולמעשה, נכון לעכשיו, היא כמעט חסומה ונעולה. כל עוד המחקר המדעי אינו מיוסד על תשתית אמונית, הוא נשלל, והרי זו תמונת המצב המדעית הרווחת אשר נשמת אפה המוצהרת היא חופש המחקר.

עימות הרב צבי יהודה עם אוניברסיטת בר-אילן

דומה כי הרצי"ה הגיע לשיא של מאבק מול ממסד אקדמי בפרשיית פרופ' ססיל (בצלאל) רות', (Roth Cecil). רות' היה היסטוריון יהודי-בריטי, אשר התמחה בתולדות היהודים בכלל ובתקופת הרנסאנס בפרט. הוא למד באוניברסיטת אוקספורד באנגליה, ובשנים 1939–1964 הורה שם מדעי היהדות. בשנת 1964 עלה לישראל ופעל בה כעורך הראשי של האנציקלופדיה יודאיקה. רות' הורה גם מדעי היהדות באוניברסיטת ניו-יורק.

מינויו של פרופ' רות' למשרה בכירה באוניברסיטת בר-אילן בעת עלייתו ארצה עורר ביקורת קשר ביותר מצדו של הרצי"ה. הביקורת הייתה נגד המינוי ונגד האוניברסיטה, עד כדי נתינת גט כריתות, ולו זמני, לא רק לאוניברסיטה אלא אף לתנועת המזרחי – המפד"ל, "הגב הפוליטי" הדומיננטי בניהול האוניברסיטה (בשעתו).²¹ תמצית הטענה נגד רות' הייתה כי בספרו "קיצור תולדות עם ישראל" הוא פגע קשות באבות האומה ובערכים מקודשים ביותר לישראל, סילף את דמותם של אברהם, משה ונביאי ישראל אחרים, וכן לא ייעשה.

20 ראו גם י" דדון, שיחת אבות, ירושלים תשס"ה, אבות ב, יד: "רגיל היה לבאר ולשנן באזני התלמידים, רבינו מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, שעצם שקידת התורה היא זו המכשירה ליתן את כל התשובות לשאלות הדור ונבוכיו, שרק מתוך שקידת התורה אפשר להשיב לאפיקורס. ועל כן לא אחת התבטא רבינו זצ"ל בחריפות נגד לימוד מדעי היהדות באוניברסיטאות, באמרו שתורת חיים יש רק בישיבה, ושם תורה יבשה ומתה היא, ללא לחלוחית של חיים".

21 תיאור מקיף על השתלשלות הפרשה, ראו בספר להלכות צבור, ירושלים תשמ"ז, עמ' רט–ריב: על אוניברסיטה דתית.

הרב יעקב פילבר, ששימש ידו הארוכה של הרצי"ה באותה תקופה, ודאי בכל שנגע באותה פרשה,²² פרסם בשעתו (תשכ"ה) בעתון "הצפה" מאמר שזו תמציתו:

קראתי את השיחה שהתקיימה עם פרופ' לוקשטיין²³ והשתוממתי. עד כה דנתי את אלו שהביאו את הפרופ' רות לכף זכות, בזה שלא ידעו את דעותיו שנתפרסמו בספרו "קיצור תולדות עם ישראל", והנה מכריז הנשיא בפועל של האוניברסיטה, שהוא אחראי אישית לבואו של הפרופ' רות, שהוא קרא את הספר בשפה האנגלית, (ואגב, התרגום העברי הוא זהה לגמרי למקור האנגלי, ולא כמו שמר לוקשטיין מנסה לטשטש). ואם כך, הדבר חמור ביותר, מאחר שהספר יש בו את כל היסודות של תנועת הרפורמה, בעניין תורה מן השמים, התפתחות ההלכה והתחדשותה מתקופה לתקופה לפי רוח הזמן, ועוד. ואם האחראים לאוניברסיטה אינם מסוגלים להבחין בכך – כיצד יכולים הורים לבנים דתיים להיות סמוכים ובטוחים שאכן בניהם הלומדים ב"בר אילן" נמצאים בידיים נאמנות?

כנגד דבריו של מר לוקשטיין על "חפוש פגמים ושגיאות", אשמח לצרף את מכתבו של מורי ורבי הגאון מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק שליט"א שהשיב לחברי המשמרת הצעירה של טירת צבי באותו ענין:

ב"ה ד' חנוכה התשכ"ה

לכבוד מר אמנון שפירא השכבה הצעירה בטירת צבי

כל השלוי וברכת ה' הברוכה!

בתשובה ליקרת מכתבכם הנני בזה להעירכם:

[...] כי את אי-האפשרות של המשך הרצאות דברי ימי עמנו מתוך מקור של דברי-בזוי גסים ומחוצפים, על דויד מלכנו שהוא "ירד למעמקי

22 הרב פילבר ידע לספר לי כי פרופ' רות' ביקש לפגוש את הרצי"ה, ואולם הרצי"ה נמנע מכך בהבהירו: "רביעס לא חוזרים בתשובה".

עוד סיפר לי הרב פילבר כי בהיותו ראש ישיבת ירושלים לצעירים החל המורה לתני"ך בישיבה ללמוד תני"ך באוניברסיטה. "שאלתי את הרצי"ה כיצד לנהוג. הרצי"ה השיבני ש'אוניברסיטה זה מקום מסוכן'. לכן, כל עוד הוא לומד שם – שלא ילמד בישיבה; לכשיסיים, תתהה על קנקנו".

23 הרב ד"ר יוסף לוקשטיין (1902–1979) נמנה על מנהיגי הבכירים של אוניברסיטת בר-אילן, היה נשיאה השני ולימים נגיד האוניברסיטה.

שחיתות המידות", על אליהו המופלא שבנביאינו שהוא היה "כפרי מגושם", על דברי חז"ל הקדושים שהם "דברי ילדות", עם ההסכמה למציאות אישיותו של משה רבנו וחשיבותה לפי הנוסח האחד-העמי (גם מבלי להזכיר את שמו של אותו ששנה ופירש) משום רגש האומה ורושם מסרתה, והשמצתם של גדולי רבותינו בתור "מלוי ברבית". ולעומת כל זה ההערכה הארסית המורחבת והמובלטה (והמצודדת בקסם שקרה בדיוק בסגנונם של כתבי המסיונרים לנצרות שבשפתנו העברית) אל אותו "פושע ישראל שעשאוהו נכרים עבודה זרה" (כלשון-קדשו של אאמו"ר הרב זצ"ל באגרות) "שכישף והסית והדיח את ישראל" (כבהשמטות הש"ס) והרשעת חז"ל נגד הצדקת אותו האיש "שגרם לאבד ישראל בחרב, ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלו-ה מבלעדי ד' " (לשון הרמב"ם הלכות מלכים פי"א); ובלא שום מלה של הערכת הסתייגות אלא קביעת עמדה חיובית גמורה לצידו של יש"ו – כי את אי-האפשרות של המשך זה במוסד לימוד וחינוך הנקרא דתי, והמיוסד לשם כך, ונקרא ע"ש הרב ר"מ בר-אילן זצ"ל, הלא זה ברור ומובן לכל יהודי נורמלי וישר.

הנני נאמן חביבות הערצת יקרכם תמיד בצפיית התחדשות אור ד' ונעמו על ציון וירושלים ומקראיה.

צבי יהודה הכהן קוק

הרצי"ה לא הסתפק בביקורת, אלא נקט גם אמצעי תגובה נמרצים. בשל הזהות האישית שבאותה תקופה בין ראשי האוניברסיטה ובין ראשי המפד"ל, הודיע הרצי"ה להנהגת המפד"ל כי כל עוד היא אינה מתקנת את המצב לשביעות רצונו, הרי שהוא מפסיק את תמיכתו במפלגה. ביקורת נוקבת זו, השלילה המוחלטת למינויו של פרופ' רות' כמרצה נכבד באוניברסיטה וכמובן גם ההודעה על הסרת תמיכה, היו קשים ביותר להנהלת האוניברסיטה. דבר זה משתקף היטב בעיתונות התקופה:

הרב צבי יהודה קוק הודיע במכתב לשרים הדתיים ולראשי המפד"ל, כי לא יוכל להשתתף יותר בשום אירוע המתארגן ע"י המזרחי וכן לא יוכל

לתמוך במפלגה זו בבחירות הבאות,²⁴ מכיוון שבמוסד החינוכי הגבוה של המפלגה – אוניברסיטת "בר אילן" משתתף כמרצה אדם שפגע באבות האומה.

הרב צבי יהודה קוק מתרעם על כך שהפרופ' ססיל רות' משמש כמרצה להיסטוריה יהודית באוניברסיטת "בר-אילן". הוא טוען כי בספרו "קיצור תולדות עם ישראל" פגע פרופ' ססיל רות' קשות באבות האומה ובערכים המקודשים ביותר בישראל, הוא סילף את דמותם של אברהם, משה ונביאי ישראל אחרים.

במכתב לשר הפנים והבריאות מר משה חיים שפירא העומד בראש הנהלת "בר אילן" מצרף הרב קוק ציטוטים מהספר אותם הוא רואה כאפיקורסות חמורה ביותר וקובע שלא יתכן כי מחבר ספר זה ישמש כמורה ומחנך במוסד של "המזרחי". הוא מדגיש שכל עוד פרופ' רות' ישמש בתפקידו הוא לא יטול שום חלק בפעולות המפד"ל.

תגובתו של הרב צבי יהודה קוק על ש"בר אילן" מעסיקה את הפרופ' רות' השפיעה על ראשי ונאמני אוניברסיטת בר אילן (נח זבולוני, כתב העיתון חרות).

ושוב:

נוכח הסערה הציבורית שקמה סביב מחקריו המקראיים של הפרופ' בצלאל (ססיל) רות' מתכנס היום הסנט של אוניברסיטת בר-אילן אשר פרופ' רות' הוזמן ע"י ונמנה על סגל המרצים שלה. יש לצפות שבתם ישיבת הסנט תודיע הנהלת אוניברסיטת בר-אילן על עמדתה הברורה בכל הסוגיה.

24 לימים רוככה נקודה זו, והרצי"ה הסכים לשוב ולתמוך במפלגה. הדבר בא לידי ביטוי במכתבו לראשיה: להלכות צבור (לעיל הערה 20), איגרת ח, עמ' יט: "בי"ה, ד' שבט התשכ"ו. לכבוד המפד"ל, כל ברכת ה'. ללא שאלתו וולא נדרשתי, הנני כעת, כלפי הופעת מגמות מכאיבות להחליש את המפד"ל, מחויב להודיע לכם ולהצהיר לכם – למרות המשך המצב ביחס לאותה התסבוכת הידועה, שהוא מעכב אותי עוד מהשתייכות לאיזו פעילות מפד"לית – בבירור גמור את שייכותי ונאמנותי השלימה והמוחלטת לתנועתנו [...]. ואת סלידתי מכל כיוון להחלישה ולנגח בה, אע"פ שיש בה עוד כמה צדדים שצריכים תיקון ושכלול. אם תרצו לפרסם את זה, הנני מודה לכם מראש על כך. ברחשי כבוד [...]. צבי יהודה הכהן קוק". הביקורת לא סרה אפוא ולעת עתה היא שרירה וקיימת, אך עם זאת בהתחשב בנסיבות של "מגמות מכאיבות להחליש את המפד"ל" [היינו "נסיון התארגנות יהדות של תורה" ע"י פרופ' א. א. אורבך" – להלכות צבור, שם, עמ' רח], צריך לסייע לה ולתמוך בה.

הפולמוס סביב השקפותיו של פרופ' ס. רות' יועלה גם בדיוני המועצה להשכלה גבוהה שהיא מוסד גג לכל מוסדות ההשכלה הגבוהה בארץ ובתוכם אוניברסיטת בר-אילן. מניחים כי המועצה תדרוש מאוניברסיטת בר-אילן לפזר את אי הבהירות השוררת סביב עמדתה בכל התפתחות וכן לגנות בתקיפות את ההתקפות האישיות על המלומד.

הסנט של האוניברסיטה "בר-אילן" מביע את תדהמתו ואת מורת-רוחו מדברי ההתקפה חסרת התקדים על ד"ר בצלאל ססיל-רות', אחד מגדולי החוקרים של ההיסטוריה הישראלית, שנתמנה כפרופ' אורח באוניברסיטה ועלה לישראל.

בהתקפה זו רואה הסנט נסיון התנכלות באוניברסיטת "בר אילן" כולה, ושאינה מופנית אל האיש כפרט בלבד. הסנט חוזר ומביע את אימונו המוחלט והבלתי-מסויג בפרופ' רות' כחוקר, כמורה וכאדם, כשם שהביע זאת בשעה שהזמינו לכהן כפרופ' באוניברסיטה הדתית.

הסנט מאחל לפרופ' רות' רפואה שלמה והחלמה מהירה, ומקוה שפרופ' רות' יחזור בקרוב אל משמרתו במוסד ויאריך את כהונתו בו לשנים רבות (הנ"ל, שם).

ולבסוף:

פרופ' בצלאל (ססיל) רות' ימשיך להימנות על הסגל האקדמאי של אוניברסיטת "בר אילן", אולם בפועל לא יתן הרצאות באוניברסיטה. סיכום זה נתקבל ע"י השרים מ. ח. שפירא וד"ר ז. ורהפטיג, בתיאום עם הנהלת "בר-אילן". ביצוע הסיכום מותנה בכך שגם הרב צבי יהודה הכהן קוק ראש ישיבת "מרכז הרב", אשר בשעתו היה מהמבקרים העיקריים של הזמנת הפרופ' רות' ע"י "בר-אילן", יתן את הסכמתו להסדר המוצע. כפי שנודע מתנגד הרב צ. י. קוק גם להסדר זה. באחרונה קיבל הרב צ. י. קוק שלושה מכתבים מפרופ' רות' ובהם קובל הפרופסור על "קבלת הפנים" ש"זכה" בבואו להשתקע בארץ.

הפרופ' ס. רות' הולך ומחלים מהתקפת הלב בה לקה בעקבות הסערה שהתעוררה בעניין זה (הנ"ל, שם).

הרצי"ה ראה אם כן בחומרה רבה את הצעת המינוי. הוא לחם נגד מימוש המהלך ככל שהיה לאל-ידו, ואולם הצלחתו בסופו של דבר הייתה חלקית ומוגבלת ביותר. מעורבות פעילה ונמרצת זו מלמדת כנראה על שאיפתו של

הרצי"ה שאכן יתקיים מוסד אקדמי להשכלה גבוהה, אולם כל זאת בהתניה שההוראה תהא "על טהרת הקודש". לשון אחר, דווקא משום החשיבות שהוא רואה בקיומו של מוסד כזה ובשל ראייתו אותו כממסד חינוכי, בשל כך מעמיד לו הרצי"ה רף אמוני.

הרב פילבר עצמו סיכם את "תוכחתו" לאוניברסיטת בר-אילן ואת ציפיותיו מראשיה, בהאי לישנא:

אין ספק שחינוך לאמונה אינו מן הדברים הקלים ביותר בדורנו ועל אחת כמה וכמה להקים קאדר של אינטליגנציה דתית, אבל בודאי ובודאי הדבר לא יעשה רק ע"י כוונות טובות והפרחת סיסמאות. קל להכריז בעתון: "שהמוסד רוצה לחנך ליראת שמים" אבל מסופקני אם הסגל הנוכחי של בר-אילן מסוגל להגשים משימה זו – בכל אופן עשר שנות האוניברסיטה טרם הוכיחו זאת. כל מי שחזון האוניברסיטה הדתית יקר לו, חייב לדון בבעיות אלו בכובד ראש ולא בעצימת עינים ובריחה מן הבעיות.

כאן ראוי להעיר ששמירה וקיום מצות אינם הקריטריון היחיד לכשרותו של אדם להיות מחנך או מורה במוסד דתי, ומר לוקשטיין עצמו מודה ש"התלמיד רואה במורו סמל למה שהוא צריך להיות – איש מדע, איש תורה ויראת שמים". עולמו הדתי של האדם אינו מצטמצם בקיום המצות בלבד, היהדות היא גם אמונה בתורה מן השמים, השגחה, שכר ועונש, אמונת חכמים, ועוד ועוד, וקשה להבין כיצד אפשר לומר, על מי שכתב בספרו שאמונה בשכר ועונש היא נאיבית לבן דורנו, על אדם זה שהוא מתאים לחנך צעירים דתיים.

דומני שטובת המוסד תובעת מהאחראים עליו להתעלות ולעשות בדק בית, לבדוק ולמצוא את האנשים המתאימים להגשים במלואו את הרעיון הגדול שהונח ביסודו של מוסד זה (להלכות צבור, ירושלים תשמ"ז, עמ' רי-ריא).

בתמצית: ביקורת נוקבת של "שופרו" של הרצי"ה,²⁵ נגד המוסד האקדמי הדתי הבכיר להשכלה גבוהה.

25 "לאחר שנתפרסם בעתון [הצופה] מאמר המתייחס בזלזול למאמרו של הרב י. פילבר כתב רבנו את המאמר דלהלן: (ב"ה, א' שבט התשכ"ה) לכבודה של תורה", להלכות צבור (לעיל הערה 20), עמ' ריא. במאמר זה (ראו שם, עמ' ריא-ריב) מוחה הרצי"ה נמרצות ובתקיפות על הביקורת שהוטחה ברב פילבר, והוא יוצא בתמיכה מוחלטת בדבריו.

ספק אם מקרה פרטי זה על עצמו בלבד יצא ללמד. רגליים לדבר שהפרט מלמד על כלל גדול ממנו הרבה: על שאלת יחס הרצי"ה לממסד שאינו מחויב אמונית; והדברים מדברים בעד עצמם.²⁶

סיכום

נמצאנו למדים, כי מחד גיסא לרצי"ה עצמו הייתה השכלה גבוהה במגוון רחב של מקצועות: מדעי הטבע, מדעי החברה ומדעי הרוח. השכלה זו ברובה נרכשה בדרך עצמאית, אוטודידקטית. הרצי"ה גילה סקרנות אינטלקטואלית-אוניברסלית, לא הדיר את עצמו מאתרים ארכיאולוגיים, ממוזיאונים, מסורי טבע וכו', לא רק בארץ ישראל אלא גם חוצה לה, אם כי לא יצא מן הארץ למטרה זו כשלעצמה. הרצי"ה גם עודד אישים מסוימים להשלים את לימודיהם האקדמיים, בדרך ממוסדת ומוסדרת עד להשלמת תואריהם. מאידך גיסא, הרצי"ה גילה לא פעם ביקורת עזה, תקיפה ונמרצת נגד התרחשויות אקדמיות שונות – יהא זה מאמר שלדעתו הוא בעייתי אמונית, או יהא זה מינוי שלדעתו הוא פסול מבחינת מסריו החינוכיים-יהודיים. יתרה מזאת, הרצי"ה מבטא מסר עקרוני בכל הנוגע למדע – בדגש כמובן על מדעי היהדות: למדע אין חופש מוחלט. מדע חייב להיות מושתת על עיקרי הלכה ואמונה, ובזה הוא נבחן. זו אם כן, בתמצית, מורכבות יחסו של הרצי"ה לממשקי תורה ומדע.

חיתום

ידיים מוכיחות שהראי"ה ראה ברצי"ה לא רק ממשיך דרך אלא גם פרשן ומיישם. הראי"ה ביטא זאת מספר פעמים:

וב"ה שאני יכול לצאת ידי חובתי כמעט במכתבו של בני שי', אשר הוא ת"ל הוא כמעט האחד עמי המתרגל לעמוד על דעתי ולהקשיב את שיח נשמותי. נפשו ב"ה טהורה היא ועדינה, והוא מבוסס ב"ה בהמון רעיונות טובים מאירים, שיהיו בע"ה לברכה לו ולעולם (אגרות הראיה, א, קב).

26 קשה כמובן שלא להשוות גישה זו לנאומו המפורסם של הראי"ה קוק בעת הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית וכלל יחסו של הראי"ה ללימודי חול; וראו נ' גוטל, "המבדיל בין קודש לחול?" (לעיל הערה 1).

ושוב:

הנני ממנה בזה את בני הרב צבי יהודה הכהן קוק להיות בא-כחי בכל עניני הישיבה הגדולה, העולמית, המרכזית, שלנו, בין במצב הרוחני שלה, בין במצב החמרי שלה, וידו כידי ופיו כפי ועשיתו כעשיתי, וכל הרשאה וביאת-כח אחרת שיצאו ממני עד הזמן דלמטה הם בטלים. וביאת-כח זו קיימת בכל תוקף ועוז. ולאות אמת וצדק באתי על החתום י"ג כסלו תרפ"ח פעה"ק ירושלים. אברהם יצחק הכהן קוק.

(אור לנתיבתי, עמ' שעז – "מתוך כתי"ק של מרן הרב זצ"ל").

הרצי"ה עצמו ודאי וודאי ראה עצמו ממשיכו של הראי"ה ומיישם משנתו הלכה למעשה, בתמורות הזמן ובשינויים המתהווים. הרצי"ה נהג לומר תדיר עשרות, אולי אף מאות פעמים: "אני ההמשך האבסולוטי של אבא זכרונו לברכה". לצד זה, ומן הסתם דווקא בשל אחריות זו, הסתייג לא פעם הרצי"ה מדברים שנאמרים בשמו, כביכול על דעתו: "הנני אחראי רק על דברי מעשי וכתבי ולא על שום דברים של אחרים, כאילו בשמי ועל חשבוניי" (גאולת אור הצבי, עמ' 46). הרצי"ה ראה גם לנכון להדגיש כי הכרעותיו ומעשיו אינם נעשים מתוך גחמה אלא מתוך שיקול דעת עמוק: "מה שאני עושה ועאכ"ו מפרסם הוא מתוך דעה מיושבת ומבוררת, ע"פ שכל מתוך אמתה של תורה וירא"ה טהורה לשם עבודת ד' וישראל עמו" (גאולת אור הצבי, עמ' 24; ארץ הצבי, עמ' לה). מעתה עלינו להסיק כי – למצער לדידו של הרצי"ה – הנהגותיו משקפות את משנת הראי"ה. לשון אחר: הרוצה להלך בעקבי הראי"ה, ראוי לו שיבחן – גם – את משנת הרצי"ה ואת הליכותיו.

[מתוך: אורשת, ד (תשע"ג), הוצאת מכללת אורות ישראל]